Иван Добрев (София)

КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ – АВТОР НА ЦИКЪЛ АЗБУЧНИ СТИХИРИ ЗА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО И ЗА БОГОЯВЛЕНИЕ

През 1971 г. Климентина Иванова публикува два цикъла вечерни и утринни стихири, единият за Рождество Христово, а другият за Богоявление, съставени от по 36 песнопения[1]. Началните букви на стихирите от всеки цикъл образуват азбучен акростих. В него е спазена подредбата на глаголическите знаци, липсват само еровите гласни, които, както е известно, не могат да стоят в началото на дума. Досега от тези глаголически по оригинал химнографски творби са познати само два кирилски преписа — по-старият се намира в Скопския миней, среднобългарски паметник от XIII в., № 522 в Софийската народна библиотека, а по-новият — пак в празничен миней (трефологий) от XIV в. със западнобългарско безюсово писмо, № 166 в сбирката на Хлудов в Московския исторически музей. Съвсем сигурно е, че стихирите не са превод от византийски, а са съчинени от някой старобългарски книжовник. Доказателство за това е самият акростих, който заедно с „Азбучна молитва“ от Константин Преславски и Мюнхенския и Парижкия абецедар е много ценен източник за реконструкция на глаголическия азбучен ред и за фонетичната стойност на някои от глаголическите букви. Самият азбучен акростих ще бъде предварително огледан дотолкова, доколкото може да ни даде някакви указания за епохата, когато са възникнали двата химнографски цикъла.

Началните букви на разглежданите тук азбучни стихири са общо взето в съгласие с вече установеното за състава на глаголическата азбука и за реда на глаголическите знаци. Има обаче и особености, в които може да се потърси отражение от много древна традиция. В цикъла за Богоявление дванадесетата стихира започва с ⱗⰰⰾⰻⰻⰵⱏ, име, което в по-късната глаголица се изписва с буквата, наречена ⱗⰾⰰⰳⱁⰾⰻ, вместо с буквата, наречена ⰳⰻⱀⱏ, впрочем една и дори две букви ⰳⰻⱀⱏ има и в ⱁⰾⱏⰳⱁⱅⱏ (Зографско евангелие), косвено указание, че изпърво ⰳⰻⱀⱏ се е употребявал не само пред предни, но и пред задни гласни. Забележително е, че глаголическата буква с числена стойност 600 и в двата акростихови цикъла въвежда чуждица (ⱈⰵⱃⱁⱆⰲⱀⰻⱁⰿⱏ), срв. с чуждицата ⱈⰵⱃⱁⰲⰻⱄⰽⱏ в „Азбучна молитва“ и с неславянското име ⱈⱏⱃⱏ на споменатата буква, докато стихирите, които съответствуват на т. нар. паяковидно *х*, започват със славянска дума (ⱈⰲⰰⰾⱏ, ⱈⰲⰰⰾⰰⰿⱀ), срв. с ⱈⰲⰰⰾⱏ в „Азбучна молитва“. От това би могло да се направи извод, че в най-старата глаголица знакът с числена стойност 600 е означавал *х* в заемки, предимно пред предна гласна, т. е. че функционално той е наподобявал ⰳⰻⱀⱏ (*г* в заемки предимно пред предна гласна) и че името ⱈⱏⱃⱏ е в акрофонична зависимост от ⱈⰵⱃⱁⱆⰲⱀⰻⱏ. На глаголическата буква с числена стойност 700 в цикъла за Богоявление отговаря exclamatio (ѡ ⱃⱀⱄⱀⱀⰰⱀ'ⱀⰰⱀⰰ ⱃⱁⱀⱌⰵ, срв. с ѡ

ѹьстьнаѧ пр҃свѧтаѧ тронце в „Азбучна молитва“), а в цикъла за Рождество — предлогът отъ (името на съответната буква е отъ, т. е. и тук е спазен акрофоничният принцип), впрочем в оцелелите старинни глаголически паметници знакът, наречен отъ, се използува предимно като предлог (ѡ, ѡ) в тържествения заглавен стил или като exclamatio. В началото на двадесет и шестата стихира се е намирала глаголическата буква, която Черноризец Храбър нарича пѣ. И в двата случая тя е въведена с пѣсньмн. Възможно е и тук да е постигната акрофонична прилика, още повече че на същото място в „Азбучна молитва“ стои пєѵаѧь. Доколко названието пѣ е подсказано от името на старосемитската буква *pe*, ще може да се реши само ако се намерят нови палеографски данни. Поне засега не е ясно кое е подтикнало Константин Философ да изобрети знака пѣ с числена стойност 800, който още в края на IX в. ще да се е срещал много рядко и чието начертание не може да се види в нито един от оцелелите глаголически текстове. Тридесетата стихира и в двата цикъла е започвала с шь (шьствнѣ наша оуѵстивъше, шьствнѣ наша мъıсльно на стѣѭ х҃ѵѣ напрѧвѧште), вж. и стиха със същото начало в „Азбучна молитва“ (шьствоуıѭ нъıнѣ по слѣдоу оуѵитєлю), както и името на съответната буква шь у Черноризец Храбър. Предполага се, че това е позицията на глаголическото шта (ша), което в неазбучен акростих обикновено се предава с шт или шѵ, — очевидно в азбучен акростих, където броят на стиховете (стихирите) непременно трябва да бъде един и същ с броя на буквите, подобно предаване с диаграма е било недопустимо. Тридесет и първата стихира и в двата цикъла започва с нгрѧн и съответствува на онова глаголическо *и*, което не е имало числена стойност, защото се е намирало към края на азбуката, сред буквите, за които Черноризец Храбър казва, че са по словѣньсцѣн рѣѵн. Навярно то е предавало наследника на праславянското съчетание **jь*, вж. и нмєнн на същото място в „Азбучна молитва“.

От посочените особености се вижда, че и двата цикъла азбучни стихири са били сътворени от лице, което е познавало до съвършенство особеностите на ранната глаголица. Авторът сигурно е бил съвременник на Константин Преславски и Черноризец Храбър, по-късните глаголаши вече не са имали подобно тънко чувство за значението и употребата на изобретените от Константин Философ букви. Аргументирано предположение за авторството на стихирите все още не е изказано. Откривателката им Климентина Иванова обаче с основание допуска, че те са били написани най-вероятно през последните 10—15 години на IX столетие: „Въпреки че притежаваме сравнително късни преписи (от края на XIII и XIV в.), езиковите и лексикалните особености. . . насочват към дейността на Кирило-Методиевите ученици в България. За ранния произход на стихирите говори и глаголическата подредба на акростиха. На две места в текста се споменават новопокръстени хора и народи: л. 121 (по Скопския препис) ꙗко да н҃ѣшнаѧ жзнкы новозван'ныѧ ꙗвнши вѣроѭ пришьдшиѧ. . .; л. 125б: тѣм'же поıємь сь новозваньıмн люд'мн тн х҃е н҃ѣ твоıе рожѣво. . . Спазването на глаголическия акростих издава епохата на увлечение и активен интерес към славянската азбука на Константин-Кирил“.

Големият успех на химнографските проучвания у нас през последното десетилетие, свидетелство за който са ценните открития на Георги Попов и Стефан Кожухаров, дава повод и основание за нов прочит на посочените по-горе азбучни стихири. От изключително важно значение е обстоятелството, че във вече споменатия празничен миней № 166 от сбирката на А. Хлудов

Георги Попов намери цикъл предпразнични трипеснеци за Рождество Христово с акростих климентъ пѣснн прѣдпразднa Хрстовоу роужст(в)оу трнпѣннa кмог(лл)с. От доброто издание, което той направи[2], се вижда, че предназначените азбучни стихири са съчетани с утринните канони (трипеснеците) по следния начин:

На 19 декември след първия Климентов предпразничен трипеснец (глас първи) има четири утринни азбучни стихири, стнхнрьı аѕъбоуковьннкъ, с начални букви л, б, в и г и три вечерни стихири с начални букви д, є и ж.

На 20 декември след втория предпразничен трипеснец (глас втори) има нови три утринни стихири с начални букви ѕ (вместо глаголическия знак, наречен ѕѣло), ѕ и і (вместо глаголическия знак с числена стойност 10) и три вечерни стихири с начални букви н (вместо глаголическия знак с числена стойност 20), г (вместо глаголическия знак, наречен гєрвь), и к.

На 21 декември след третия предпразничен трипеснец (глас трети) стоят още три утринни стихири с начални букви л, м, и н и три вечерни стихири, начални букви о, п и р.

На 22 декември след четвъртия предпразничен трипеснец (глас четвърти) са поместени следващите три утринни стихири с начални букви с, т и оу (вместо глаголическата буква с числена стойност 400) и три вечерни стихири с начални букви ф, х и ѡ (вместо глаголическия знак с числена стойност 700).

На 23 декември след петия предпразничен трипеснец (глас пети) се намират нови три утринни стихири с начални букви п (вместо глаголическия знак, наречен от Черноризец Храбър пѣ), ц и ч и три вечерни стихири с начални букви ш (като съответствие на глаголическия знак, наречен шл), щ (като съответствие на глаголическия знак, наречен цıл) и ъ (като съответствие на глаголическия знак, наречен ъвъ).

На 24 декември след шестия предпразничен трипеснец (глас шести) са поставени последните четири азбучни стихири с начални букви ю, н (като съответствие на глаголическия знак, наречен от Черноризец Храбър мь), є (като съответствие на втората съставка в глаголическата диграма за малка носовка) и още веднъж є в твор. п. ед. ч. ж. р. єюже вместо правилното вин. п. ед. ч. ж. р. ѥѫже (като съответствие на първата съставка в глаголическия знак, който се предава с кирилско ѭ)[3].

И така, откритията на Климентина Иванова и на Георги Попов подсказват, че в предпразничното чинопоследование на коледния християнски обред още през последното десетилетие на IX в. в България са съществували два взаимно свързани акростихови цикъла, един от утринни канони (трипеснеци), създаден от Климент, и друг от вечерни и утринни стихири, който е анонимен. Взаимното им съчетаване в цялостна по функционалния си замисъл шестдневна предколедна поредица от служби не може да бъде случайно. Двата цикъла са единни не само по календарно време (обхващат дните от 19 до 24 декември), не само като богослужебна структура в рамките на предколедните песнопения (с азбучните стихири започва и завършва всекидневната възхвала на идващия празник, а утринните канони са разположени между тях), но също и по смисъл, и по език. От това забележително единство би трябвало да следва, че Климент е автор както на цикъла утринни канони (трипеснеците), в акростиха на които е засвидетелствувано името му, така и на цикъла предпразнични азбучни стихири за Рождество Христово. В полза на подобно предположение ще бъдат изказани редица съображения.

На първо място в азбучните стихири и в трипеснеците се наблюдава

едно и също словесно градиво, еднаква система от понятия, съставена предимно от характерни епитети (прилагателни), наречия (глаголни пояснения) и словосъчетания. Тази словесна система обаче твърде слабо съответствува на речниковата специфика, присъща на другите Климентови творби. Лексикалната обособеност на песнопенията в чест на Рождество Христово се обяснява с естеството на празника. Подходящи за прославата му са пророческите предсказания и формулите, удостоверяващи в духа на вселенските събори неразделната единосъщност на Света Троица. За този най-тържествен ден не са били удобни останалите топоси, с които изобилствуват Климентовите общи похвални слова и служби или пък творбите му, посветени на отделни светци. Макар че Климентовата текстология като ключ към авторството на многобройните му анонимно засвидетелствствувани произведения е все още в зародиш, някои очебийни съвпадения в словесната тъкан на двата акростихови цикъла за Рождество не могат да не привлекат нашето внимание. Като общи словесни съставки непременно трябва да бъдат посочени прилагателните безначалънъ (спрямо слово), ненздреченьнъ и невъмѣстнмъ (спрямо Христос — Бог Слово), както и наречието свѣтьло.

Приведени са примери и съпоставки за всяка една от споменатите лексикални единици:[4]

1. Безначалънъ: безначал'ноу словесн· нзволивьшоу прнитн на зем'ла· сьзданиа вьзыскатн (б), ѥстьствомь зра wвѣтьшавьша ѵл҃ка· не трьпѣ безначал'ное слово (ѥ) и младе бываѣть слово прѣвѣчноѥ без начела прьвѣн рождьн се нз wц҃а (I.8.1), на рамѣхъ носеще шестокраиаиин те прнсно· безначелноѥ слово (VI.1.1), срв. с въздраньнка нмоуще· отъ тебе прошедъша словесе безначална· егоже молн сп҃стн дш҃а наша (Канон на Евтимий Велики[5]), ра҃ун са архнстратиже гаурнле безначал'номоу словесн оуездренїа прѣсвѣтлы благовѣстнїѵе (Похвално слово за Михаил и Гавриил[6]), прѣбж҃вьнымн лѣпотамн wзараѥмь н безначелнаіа словеса нстн бы҃ проповѣдатель вѣчны таннь (Обща служба за светци[7]).

2. Нездреченьнъ: іако да нн҃ѣшнаіж жзнкы новозван'ныіж іавншн· вѣроіж прншѣ҃шіж· позороуіѫще хв҃ж славж ненз҃р҃ен'нїа (п) и слово сн сьбезначелно wц҃оу н дх҃оу прѣвѣчны сн ѥ҃ствомь помлаж҃ает' се ненз҃рен'но вь чрѣвѣ (IV.4.1), пастырне сь аггли днвеще се· небесннн поють ненз҃р҃ен'ные п҃ѣ· (IV.9.1), образа своѥго хоте wбновнтн· прѣвѣчны вь лѣто ражает се· ненз҃р҃ен'но нмѣѥ безврѣмено рож҃ство нзъ wц҃а (IV.9.2), wтроче младо ражает' се· врьтопь прнемлеть свѣта ненз҃р҃ен'на· прѣвьзнашаема х҃а (VI.8.1). въ свѣтѣ нездреченьнѣ съ бесплътьнъінмн лнкы прѣдъстоа бг҃лан҃не о҃че (Канон на Евтимий[8]), ненз҃р҃енноую сла҃у в҃гозаноу вндѣвь безначелные тронце прр҃оуьствиа дарь вьспрнемь (Обща служба за пророци[9]), н оужасъ нападе на нь н трепетъ нездреченень помъшлающю вндѣнние нездреченноѥ (Похвално слово за пророк Захарий[10]), о нездреченное провъзвѣщенне· w златозарное зачатне (пак там[11]), н прьвоіе ему днвно н нездреченно рожьство нзъ еднаго оц҃а слова бж҃ня (пак там[12]), но нензреченень сын бж҃ство м҃ н снлою· не може зрѣтн рода ѵл҃ча бѣсо м҃ поработнвша҃ (Похвално слово за Димитър Солунски[13]), ненз҃р҃ен'на свѣта н красоты бж҃тъвныж наслаждаіж ca (Похвално слово за Михаил и Гавриил[14]), да нзр҃ѣмъ нензреннніж ею мл҃ть н застжпленїе т҃ wт҃ всѣ напастїн (пак там[15]), нъ въспрнанѣмъ понѣ т҃wселѣ н не лншнмъ са самохотью нездреченьнъіа славъі бж҃на (Поучение за апостол или мъченик[16]), да вънндемъ радоующе са въ бесконьчьноую родость· въ бьсмьртьнын животъ· въ нездреченьноую красотоу (пак там[17]), съпрнчастннкъ бъівъ нма ст҃р҃темъ н

нензрѣ́ньнѣн славѣ (Похвално слово за Климент Римски[18]), твонмъ бо вѣщанїємъ пр҃тиа и непорочнаа бц҃а радостїиж исплънъиши сѧ бе съмене зарѧ нензрѣ́н'но зачатъ (Похвално слово за Михаил и Гавриил[19]), рд҃ун сѧ ар'хистратиже мнханле· зареиж тръбезначалнаго свѣта нензречен'но съвта сѧ (пак там[20]).

3. Невъмѣстнмъ: врьт'пе прнмн невьмѣстнмааго· цр҃ѣ аг҃лмь и члвкомь (в) и врьт'пу и ѣслемь покланнти сѧ· ндеже лежнть невьмѣстнмы вь небеса· слово събезначелно wц҃оу и дх҃овн (I.1.1), рд҃ун се внѳлееме· врьтопь готованє· невьмѣстнмы вь небеса· вьмѣщает' се вь нь (III.9.3), внтлееме готовн сн врьтопь и ѣслн· се бо дв҃ад ндеть носещн вь оутробѣ· невьмѣстнма вь небеса (IV.8.2), о чюдо чюдесь новѣе невьмѣстнмы вь небеса хс҃· роукою съдрьжен всакаа· вь ложесна же дв҃ые вьселн се (VI.8.1).

За прилагателното страшьнъ, за наречията страшьно и трепетьно и за съчетанието нништетьнъ образъ, изразяващо човешката същност на Спасителя, ще бъдат приведени примери по-долу.

Посочените речникови особености не са свойствени само на Климентовите творби и в частност на двата акростихови цикъла за Рождество Христово, за единия от които предстои да се докаже, че е Климентово дело. Можем да ги открием в по-широк кръг произведения на старата ни книжнина, но главно в химнографските преводи от византийски. Тепърва предстои да се проучи и да се установи в каква степен словесно-образната система на византийската химнография е повлияла върху оригиналните произведения на Климент Охридски. Несъмнено Климент е участвувал в съставянето на старобългарския октоих не само като автор на оригинални песнопения, но и по предположение като преводач. В разглежданите от нас акростихови творби за Рождество има един лексикален раритет — съществителното от nt-основа младѧ, засвидетелствувано главно в химнографски сборници, в това число и в октоиха. Вж. звѣз҃ѫ свѣт'лѫиж вндѣвьше вльсвн· младѧ прѣсвѣтлоє паче сл҃нца оулоучнвьше (з), ѣко члвкь младѧ сто҃є вь ѣслехь· танно прѣсто҃є· рожьшеіе се w҃ дв҃ы (с), младе бываеть слово прѣвѣчноє (I.8.1), роуѣзы повнваемь ѣко младе· хс҃ соугоуба ієствомь бц҃ же и члкь (I.9.1). Употребата на това рядко съществително подкрепя тезата, че между предназначените стихири и предназначените трипесници за Рождество Христово съществува неслучаен лексикален инвариант, още повече че единственият старобългарски паметник от X.в., в който е засвидетелствувано младѧтьце, производно от младѧ, е Синайският евхологий, частично преписан от Климентови протографи.

Много по-важно доказателство в полза на предположението, че и двата акростихови цикъла за Рождество Христово са дело на един и същ автор, а именно Климент Охридски, е голямата прилика между отделни фрази в двете творби, която някъде достига до дословно съвпадение. Най-важните случаи са следните:

1. Горы и хльмн вьзнгранте свѣтло· просвѣщаємн трнс҃нчу'нымн зарѣмн (г) и іса҃їе свѣтло вьзнгран (I.1.3); за прилагателното трнсльньуьнъ срв. с рд҃ун сѧ архистратиже мнханле· съвта сѧ прнсно тръслънчунаго бж҃тва непрнкосновенымъ свѣтомъ (Похвално слово за Михаил и Гавриил[21]).

2. Ємоужіе лнкьствоуѭще свѣт'ло· сь пастнрн въпнємь (в) и небо н земле свѣтло лнкоунта (I.8.3.). За наречието свѣтьло в инвариантите свѣтьло възнгратн (погоре) и свѣтьло лнкъствоватн (лнковатн) срв. с възвесели сѧ поустъынн прн҃ жажущнѧ прозабенніе· нмьже хс҃ъ свѣтьло оукрасн тѧ (Канон на Евтимий Велики[22]), вѣрою всѧ свѣтло wзарѧ н любовїю повнзѧ на вѣчноє теченїе (Похвално слово за Димитър Солунски[23]), тѣма патрїар'сн н праведнїцн всн свѣтло вѣнчѣшж҃ (Похвално слово за

Михаил и Гавриил[24]); вж. същото наречие и в горы и хълми възгранте свѣтьло· просвѣщающемь трисолнечьнымь зарѣми (г), исаїе свѣтло възгран (I.1.3), лицѣ аг҃лъстии свѣт'ло предъидекъще· радость възвѣстите (л), лико съставл'ающеть свѣтло вьпити· на рад҃ость бц҃и (х).

3. Подвигнѣмь са умомь въ внѹтрѣшьнь' и врьт'поу поклонимь са и ласи цѣлоунмь (ш) и къ внѹтрѣшьнемоу уму си подвигнѣмь· врьт'поу и ласемь поклонити се I.1.1), врьт'пь съ ласьми устно цѣлоуите· (II.2.1), врьтпоу клонѣм' се и ласи же цѣлоунмь (III.2.1).

4. Дивомь в'сѣ тварь ѡ҃рьжима. ѵ҃ю страшно ѩвльшеіе са на зем'ли трепет'но движеть са зн҃жителѣ приием'лющи въ иищет'нѣ ѡбразѣ (д), трепет'но са дивать херувими и серафими. сили и власти и прѣстоли (т), херувимомь и серафимомь страш'но ѻ҃ч҃е на земли въ иъѵетнѣ аг҃лы събираіеть. ликъ състав'ляіеть свѣтло вьпити. (х) и трепетно дивит' се тварь в'са. Небо и землѣ страшно. аг҃гли архаг҃ли. заѵела и власти же. бл҃а въ иищетнѣ ѡбразѣ бе сѣмене из дв҃ы раж҃аема (IV.1.2), трепетно дивет' се бесплътные силы възырающе тебе вл҃ко въ образѣ (V.1.2.), небесни уноове трепетно се диветь. въ иищетнѣ. пеленами поиивлема вл҃кы страшна херувимоу сепафимоу невидимь. (VI.1.1.)

В посочените току що фрази съществуват очевидни инварианти. Те са:

а) трепетьно дивити са (т, IV.1.2, V.1.2, VI.1.1 — за небесните сили, ангелите и архангелите), срв. с дивомь в'сѣ тварь ѡ҃рьжима . . . трепет'но движеть са (д)

б) иищетьнъ образъ (д, х, IV.1.2, V.1.2, VI.1.2), срв. с небо въстрепещи. и земле въстраси са. въ иищет'нѣ ѡбразѣ зиднтелѣ прииемлющи (и), небо прииемлеть творца въ иищетнѣ ѡбразѣ прихождеща (I.9.3), бл҃а въ иищетнѣ ѡбразѣ. бе сѣмене из дв҃ы раж҃аема (IV.4.2); своеобразно пояснение за това съчетание ни дава друга предполагаема Климентова творба — Поучение за Рождество Богородично: и ищь бъити насъ ради изволи. страньнъ же и поруганъ. да ны иищетою своею ѡ҃батить[25], срв. с безначелна бл҃а волею ѡбищав'ша. да иищетою си ѡбогатитъ всего мира (IV.8.2), което е още един довод да приемем, че и тази старобългарска проповед е написана от Климент; вж. и въ х҃а їже на҃ дѣл'ма въ иищет'ноу сию плъть сьш҃ь зракъ на се въсприиемь (Похвално слово за Йоан Кръстител)[26]

в) Прилагателното страшьнъ и наречието страшьно (д, х, IV.1.2, VI.1.1), срв. с пастырие дивеще се. п҃ѣнь аг҃гскоую страшно въпиють (III.9.3), таниьство страшно и҃на ѡкры се. слово безначелно (I.9.1), страшно ѵюдо оудивлѣеть уумь. и ѵювьство ш҃е (I.9.3).

При горните съпоставки бе обърнато внимание на речникови единици и словосъчетания, които могат да бъдат открити и в други Климентови творби. Вж. Следните примери за трепетьно и страшьнъ (страшьно):

и ѡк҃рѣтъ прѣстола бж҃иа трепетно прѣдъстоіащие. крилы трепетно покрываіащие лица своиа (Похвално слово за Михаил и Гаврил[27]), сима нб҃наа воинъства въ оустав҃ѣ свои҃ трепетно остоіащие сблюдаіѫт са (пак там[28]).

тоу страшна танна. тоу гл҃а бж҃ии сдоуьнѣи оушн ѡглашаіеть (Поучение за неделя[29]), тоу сн҃ъ бж҃ии прѣдълежить на страшьнѣи трапезѣ (пак там[30]), ѵто се иесть страшноие се ѵюдо грозы исполнь и трепета (Слово за пророк Захарий[31]), не домъышлаю бо са сего престоианиа и службъı страшнъı (пак там[32]), ѵто ли ѡвѣщаю пьротиву страшному иего възору (пак там[33]), зрак бо иего исполнь иесть оужастн. облачьие же иего ѵл҃вѵе виижю. но крилоу иего страшноу смотрѣю (пак там[34]).

5. херувимомь и серафимомь страш'но ѻ҃ч҃е на земли въ иищетнѣ ѡбразѣ аг҃гы събираіеть. ликъ състав'ляіеть свѣтло вьпити (х), зем'ла и небо и ѵл҃вкы иедииь въ истиижь съставляіеть ликъ вьпиижще въ выш'ны сла҃ и на земли мирь (з) и небеса съ аг҃ли. землѣ же съ ѵл҃кы ликы съставите марию въспоите (II.8.1)

6. зем'ла и небо и ѵл҃вкы иедииь въ истиижь съставляіеть ликъ вьпиижще въ выш'ны сла҃ и на земли мирь (з) и лици беспльтии съ пастыри. бе съмѣнна х҃во сиитие земиимь в'сѣмь възвѣщаіють. слава възьпиюще въ вышни҃. и на земи мирь (I.1.2).

Рефренът на някои от азбучните стихири за Рождество Христово ѥмоуже ѧнкьствоуѭще свѣт'ло сь пастирѣ въпиѥмь (в), ѥмоуже вѣрно вьпиѥмь (о и ѹ в Хлуд № 166), ѥмоуже вѣрнии вьзьпиимь (оу), ѥмоуже вѣр'но вьпиѥмь (п=пѣ) срв. с рефрена на осма песен от първия трипеснец за Рождество Христово: тѣм'же поюще вьзьпиѥмь. бл҃вите (първи тропар), ѥмоуже велегласно вьзьпиемь. бл҃вите (втори тропар), хв҃о рожд҃ьство всѣмь вьзвѣщающе. съгласноу пѣ҃ вьзоупиюща бл҃вн (трети тропар).

Присъща черта на Климент е, че борави с ограничен набор от идеи, образи и сравнения, свои собствени или заимствувани от библейските текстове, от византийската омилетика и химнография и изразявани при това с едни и същи слова, които, строго подчинени на съвършен композиционен замисъл, непрекъснато се повтарят в нови комбинации. Тази особеност е свойствена и на разглеждания от нас цикъл от азбучни стихири за Рождество Христово. Вж. напр.:

1. тѣм'же тн в'сѣ тварь немлъу'но вьпиѥть (ф) и пѣ҃мн немлъуно вьпиѭть ѧнцн бесплът'ныхь (п=пѣ у Черноризец Храбър)

2. а҃гльскыѭ прѣдьндѣте силы и иже вь внѳлеѡмѣ оуготованте ѥслн. сло҃ бо рождаѥть сѧ (а) и прнготован ѥслн. словесн вьплщеномоу бе съмене (в), срв. с ѥслн оуготован и врьтопь внѳлееме. б҃говьмѣстна словесн б҃жію (II.9.2).

3. нроде вьстрепещн. словеса пр҃оуская вѣр'но нспнтавъ (н) и небо вьстрепещн. и земле вьстрѧсн сѧ (н)

4. ѥстьствомь зрѧ wбетьшавьша у҃вка. не трьпѣ безнауѧл'ноѥ сло҃. нѫ прнде нзатн нзы w нстлѣннѧ (ѥ), образа своѥго не трьпѣ мр҃де. вь тлѣнн и въ стр҃тн сьлежаща (о) н оупостасьмн не трьпѧ тлѣѥма. ѥгоже сьзѧ пръ҃тнма сн рождама х҃е (оу)

5. wтжпаѥть хероувнмь пламен'ноѥ wроужнѥ н врата wвр҃ьзаѥть прьвыѭ жнз'нн (г=гервь) и юже wтжпаѥть пламенноѥ wрождѥ. дьврн wвр'заѥть пакы прьвыѧ жнз'нн (ю)

6. wв'рзаѥть сѧ ѥдемь затворенныи прѣжде грѣхомь прьвозан'наго (о=700) и внѳлеѡмь бо радостнѫ ѥдема wврьзаѥть. пльтнѫ рожьшоу сѧ х҃оу (н=мь) у Черноризец Храбър), срв. с. твор'ць мнроу едемь wвр҃ьзаеть (I.1.2)

И в предпразничните трипеснеци за Рождество Христово се наблюдава подобно явление — непрекъснато се повтарят ограничен кръг словосъчетания и лексикални основи, от словесните съставки, вече зададени в предходните фрази, се градят нови химнически перифрази, които в съвкупността си отразяват непрекъснатото отливане и преливане в нови форми на иманентна идея за богочовека Христос. От съществено значение за тезата, която искам да докажа, е, че споменатите перифрази обхващат наведнъж и двата акростихови цикъла за Рождество Христово. Това ясно проличава от приведените по-горе съпоставки и свидетелствува за общ стилистичен подход, за единен творчески замисъл, осъществен в еднакви езикови средства. Повторенията са както в рамките на всеки цикъл по отделно, така и в цялата съвкупност на разглежданите от нас предколедни песнопения[35]. Например.:

1. кь внѳлеемоу оумь сн подвигнѣмь врьт'поу н ѧслемь поклоннтн се. ндеже лежнть невьмѣстнмы вь небеса. слово събезнауелно wц҃оу н д҃ховн. волею вь наше ѥ҃ство б҃ь вьплътн се (I.1.1) р҃ау се внѳлееме. врьтопь готоваѥ. невьмѣстнмы вь небеса. вьмѣщает' се вь нь (III.9.3), внтлееме готовн сн врьтопь н ѧслн. се бо д҃вѧ ндеть. носещн вь оутробѣ невьмѣстнма вь неб҃еса. безнауелна б҃а волею wбнщав'ша (IV.2.2.)

2. слово безнауелно ѧдрь не wстоупнвь родителѣ вь ѧслехь лежнть. роубы повнваемь ѧко младе (I.9.1.), ѧдрь не wстоупль родителѣ сн б҃жне сло҃ бе съмене пльть бываеть (II. 1.2.), wньскаго ѧдра вл҃ко ннкакоже wлоууае се. вь ѧдрѣ д҃вые снnде. ѥ҃ство земноѥ нзь нстлѣнна хоте нзбавнтн (V.1.3)

3. ѣдрь не ѿстоупивь родителѣ. вь ѣслехь лежить. роубы повиваемь ѣко младе (I.9.1), се бо цр҃ь твои праведны прихоудить. адама хоте изь истлѣнна избавить. пеленами же повивает' се грѣховныие оузы нше прѣтрьзаю (II.9.(.)), вьзлеже ако на хероувимѣ вь ѣслехь. мьглою землю повиваю. пеленами волею повивашивако (III.8.1), неѡбьемлеи сы ако небесы. врьтопь вьместилище сьтвори. мьглою земле повиваю присно. пеленами се изволилъ еси повити (V.8.2), дивомь в'сѣ тварь ѡрьжима. ую страш'но ѣвльшеие се на зем'ли. трепет'но дивжеть са зижителѣ приим'лащи вь иницет'нѣ ѡбразѣ лежащ. паленами повиваема (д)

4. исана те видѣ жезла прозебноув'ша. ис корене двда. прѣуаа дво из негоже цвѣть весна хь (II.8.2), ис корене иессова. жезлъ процвьте мрия. и родь спа в'семь (и)

5. трепет'но са дивать хероувимь и серафимь. силы и власти и прѣстоли (т), трепетно дивит' се тварь в'са. небо и землѣ страшно. агглы архагглы. зачела и власти же. ба вь иницетнѣ ѡбразѣ бе семене из двы ражаема (IV.1.2), трепетно дивет' се беспльтные силы вьзырающе тебе ако вь иницетнѣ образѣ (V.1.2), небесни уноше трепетно се диветь. вь иницетнѣ ѡбразѣ. паленами повиваема акы страшна хероувимоу серафимоу невидимь (VI.1.1).

Общи в двата акростихови цикъла за Рождество са и сравненията на Христос със сияеща зора и със слънце:

горы и хльми вьзградите свѣтло. просвѣщаемь трисланеу'нымь зарѣмь. дне бо прихоудить незаходимоие слнце. ѡбновити иество оглвуьскоие (г)

Звѣзж свѣт'лжіж видѣвьше вльсви. младѣ прѣсвѣтлоие паче слнца оуловуивьше. ацѣ слав'номоу вь пещерѣ поклонѣхж са (з)

ако из васъ вьсна зарѣ прѣсвѣтлаа. ражиством си мира просвѣтеще (II.9.1)

едемь ѡврьзе се лкоун адаме. двдва вноука клетвоу разроушн. слнца праведна ражаеть. пльтню бе семене зачен'ши (III.9.2)

ѡврьзаеть врьтопь едем авѣ шнрін авлѣет се небесь. неѡврьжима слнца прием вьстока вьстокомь. ха пльтню из двы ражаема (IV.8.1)

трьсвѣтлою зарею просвѣщае мира. неѡбьемле сы ако небесы. врьтопь вьмѣстилище сьтвори (V.8.2)

глась тн гавриль прѣрадованаа вьпиемь. раун се свѣта ѡблаче. понесъшна слца. просвѣща мирь. и прѣбабнюю клетвоу разарѣюща (VI.9.2)

Вж. и звѣзоблюстеле. трьсвѣтлами зарѣми ѡблиставши. звѣзѣ разоумнѣи. на поклонение приведе вь врьтопь (VI.9.3); за рядката дума звѣдоблюстеле срв. с звѣзоиж же вида (вм. вода) звѣзоблюстела прѣмждрыіж. искщіжіж из'бавителѣ ха вь пль пришьша (и).

Тази образност, както и честото използване на епитета свѣтьлъ не са чужди на византийските църковни поети и оратори, но се смятат и за отличителен белег на Климентовите творби. Ето защо горните посочки също могат да подкрепят изказаното предположение, че азбучните стихири за Рождество Христово са сътворени от Климент.

Ако всички изтъкнати досега доводи и съображения са достатъчни, за да се приеме хипотезата, че Климент е автор на цикъла азбучни стихири за Рождество Христово, нужна е още една последна крачка, за да се затвърди убеждението, че той е написал и цикъла азбучни стихири за Богоявление, засвидетелствувани пак в Скопсия миней и в ръкопис № 166 от Хлудовата сбирка. Необходимо е да се приложи още веднъж същият доказателствен метод, който бе използуван по-горе, да се извърши съпоставка с другите Климентови творби и преди всичко с двата взаимно свързани акростихови предпразнични цикъла за Рождество, за да се изнамерят и да се изтъкнат поредица от свойствени на Климентовото творчество особености и в цикъла предпразнични стихири за Богоявление.

Ще се започне пак с общото лексикално градиво в Климентовите творения, с прилагателното страшьнъ, със словосъчетанието иницетьнъ образъ, с

наречието трепетно, с глаголите трепетати и трьпѣти, със субстантивираното прилагателно прьвозъданьнъ:

1. страшьнъ: зѣло мл оудивлъ ѥси. страш'ная творѧ дн҃ь хе҃. пр҃ва вьзьпи. оутанвь а҃г҃гль и архаг҃гль. херовимь и серафимь власти и г҃ства (*з=ꙁѣло), колѣномa трепещѫ ре҃ пр҃ва. и рѫцѣ оутрьпаѥтѣ мн. ненавнкьшн творнтї. ꙗже мн нн҃ѣ страш'на повелѣваѥшн вл҃ко (*к), людемь страш'на ѡ тебѣ проповѣдахъ въпнѫ (*л), ѹюдеса страш'ная творѧ. съ҃завын прѣ҃тыма рѫкама. по ѻбразоу своемоу ѵл҃вка хе҃ главѫ подь рѫкѫ мн покланѣешн (*ѵ), херовнмомь страшень ѥси. и серафнмоу невиднмь. нже прнсно закрываютъ лнца. зрѣтн не смѣюще тебе (*х), нгран весели сѧ ѳаворе. и ер'моне прнимн страшьно. вь внд҃ѣнн дх҃ь ѡбразомь голѫбнемь. на главѫ г҃на прнходѫшь. глась же съ нб҃сь страшень. съ ꙗ҃ с҃нь мон ѡ нем'же бл҃говолнхъ (*н = мь у Черноризец Храбър), прорнцаѥ прѣ҃дь твон д҃дь нѡрдановн вьпнѥ. строѹѥ вьспеть възвратн. се бо страшно прнходнть вь те вл҃ка (*г)

2. ннштетьнъ ѻбразъ: нѥ҃рань вьзьвратн сѧ вьспѧть. не трьпѧ зрѣтн твор'ца вь ннщет'нѣ ѻбразѣ (*м), оупостасьмн равенствоуѩ ѡ҃цоу н дх҃оу вь бж҃вѣ. славїмын а҃глы н арх҃лы. поу'то снце творншн нн҃ѣ вь ннщет'нѣ ѡбразѣ прнходѧ (*оу), п҃мн н п҃ѣмн непрестан'но та шестокрнлатнн славѧть хе҃ безь покоѭ. пр҃ва вьпнѭше ѵто творншн вл҃ко вь ннщет'нѣ ѡбразѣ прншь҃ (*п = пѣ у Черноризец Храбър); срв. с. егоже ѩwань оузрѣвь ꙗкѡ проста ѵл҃ка вь ннщет'нѣмь ѡбразѣ прндоуша к' себѣ. оужасомь вьз'моутн се, ѵесо рад҃н трѣбоуѥ снндѐ вл҃ко вь ннщет'нѣмь семь ѡбразѣ. егоже страхѡмь трепещоуть и нщезаютъ всаў҃каа (Похвално слово за Йоан Кръстител[36])

3. трепетьно: шестокрнлатаа серафнмь и многозрачнаа хероѹвнмь. трепетно вьзнраахоу вь водѣ. прѣсвѣтлааго сл҃нца роукою дрьжнма х҃а (*ш). срв. с днвомь в'съ тварь ѡ҃рьжнма. ѹ҃ю страшно ꙗвльшеѥ сѧ на зем'лн. трепет'но двнжеть сѧ зн҃жнтелѣ прнем'лѫщн вь ннщет'нѣ ѡбразѣ (д), трепет'но сѧ днвѧть херевнмь н серафнмь. снлы н власти н прѣстолн (т), трепетно днвнт' се тварь в'сѧ. небо н землѣ страшно. а҃г҃гли арх҃гль. зауела н власти же ба҃ вь ннщетнѣ ѡбразѣ бе съмене нз дв҃ы ражаѥма (IV.1.2), трепетно днвет' се бесплътные снлы вьзырающе тебе вл҃ко вь ннщетнѣ ѻбразѣ (V.1.2), небесни ѵнновe трепетно се днветь. вь ннщетнѣ ѡбразѣ. пеленамн повнваема влы страшна хероѹвнмоу серафнмоу невиднмь (VI.1.1); срв. с ѥгоже хѣровнм н сѣрафнмн трѣпещють. н всѧ бесплътьнъıѧ снлы. не смеюще на нь взнратн. трѣпетьно двнжать сѧ (Поучение за Богоявление, предполагаема Климентова творба[37]), а҃г҃лн н а҃рх҃гли трепет'но днвлѧхоу се. крїнлнн закрнвающе лнца своѧ (Похвално слово за Йоан Кръстител[38]), ть бо ѥднь страш'ноу танноу бж҃на с'мотреннѧ съврьшн н кь непрнстоуп'номоу трепет'но прнстоупль прнкос'ноу се в'рьсѣ г҃сцѣ вьпнѥ (пак там[39]).

4. трепетатн: колѣномa трепещѫ ре҃ пр҃ва. и рѫцѣ оутрьпаѥтѣ мн. ненавнкьшн творнтї. ꙗже мн нн҃ѣ страш'на повелѣваѥшн вл҃ко (*к), рѫцѣ мнн с҃рце нн҃ѣ трепещетѣ тебе вл҃ко не трьпѧще ꙗко проста ѵл҃вка. главѫ свож покланѣѭща бренню ѡкаан'номоу (*р), срв. с нроде въстрепещн. словеса пр҃оуьскаѧ вър'но нспитавъ (н) и небо въстрепещн. н земле въстрѧсн сѧ (н), възможна първооснова на Климентовите перифрази, съдържащи лексикалните основи страх- и(ли) трепет-, е Псалм 2.11: ꙗ҃работанте господевн съ страхомь н радоунте сѧ емоу съ трепетомь, вж. още трепетомь ѡ҃рьжнмь. ре҃ пр҃ва х҃вн вьпнѫ. ѵто нн҃ѣ днв'на творншн вл҃ко. (*т); пряка перифраза на Псалм 2.11 е егоже внд҃ѣвъ нѥрданъ пьрвъıхъ ѹюдесъ съı позна творца. трѣпетомь шьствне възвратн. тварь бездш҃ьна соущн. страхомь работаѥть творцю снламъ. (Поучение за Богоявление[40]).

5. трьпѣтн: нѥ҃рань вьзвратн сѧ вьспѧть. не трьпѧ зрѣтн твор'ца вь ннщет'нѣ ѡбразѣ (*м), рѫцѣ мн н с҃рце нн҃ѣ трепещетѣ тебе вл҃ко. не трьпѧще ꙗко проста ѵл҃вка. главѫ свож пакланѣѭща бренню ѡкаан'номоу (*р), срв. с ѥстьствомь зра ѡбетьшавьша ѵл҃вка. не трьпѣ безнаѵал'ноѥ сл҃о. нж прнде нзатн ны ѡ нстлѣннѧ (ѥ), ѻбраза своего не трьпѣ мр҃де. вь тлѣнн н въ ст҃тн сьлежаща (о) и оупостасьмн не трьпѧ тлѣюма. ѥгоже съ҃за прѣ҃тнма сн рѫкама х҃е (оу)

6. прьвозьданьнъ: адама прьвозданаго. нзь нстлѣнна хоте нзбавнти (*д), прїде бо нзбавитель мирѹ. водамн нѡрданскымн wбнавлѣе прьвозан'наго (ю), нне же пакы безь wца нзь мтре вьпльщен са. wвр'заѥть са ѥдемь затворенныи прѣже грѣхомь прьвозанн'наго (о = 700), едемь радостно вьзнграв' се. прьвозданаго пакы вьспрнемь (I.8.2), снде же яко дьжь на роѹно. вь ѹрѣво двѹе. вьзыскаѥ заблоужьшаго. прьвозанаго мрде (III.3.1)

По-нататък ще се отбележи голямата прилика на някои фрази от азбучните стихири за Богоявление с отделни фрази от двата предпразнични акростихови цикъла за Рождество Христово, прилика, която на места достига до дословни съвпадения. Напр.:

1. ададаме градн н лнкоун. ѥдемь wврьзаѥть двернь. wгонѧ пламен'ное wржжне (*а), ададме въз'весели са. прнде бо нз'бавитель твои ранскыж двернь wврьзаж (*ж) и wстжпаѥть херѹвнмь пламен'ное wроужнне н врата wврьзаѥть прьвынѧ жнз'нн (г = гервь), юже wстжпаѥть пламенное wржжне. дьврн wвр'заѥть пакы прьвынѧ жнз'нн (ю), прнде на земла нз'бавитель нашь. внѳлеѡмь бо радостнж ѥдема wврьзаѥть (н = мь у Черноризец Храбър), wвр'заѥть са ѥдемь затворенныи прѣже грѣхомь прьвозан'наго (о = 700), ададме лнкоун н весели се двде. яко нс колѣноу ваю твор'ць нѥходнть. едема wврьзаѥ двернь цртва (III.9.1), едемь wврьзе се лнкоун ададме. (III.9.2), твор'ць мирѹ едемь wврьзаеть (I.1.2), wврьзаеть врьтопь едм навѣ шнрін навлѣет се небесь. (IV.8.1)

2. горы яко агньцн рѣ. вьзыгранте н веселнте са (*г, по Псалм 113.4 и 6), горы н хльмн вьзгранте свѣтло (г)

3. хваламн прославлѣнѧть та небс ныж снлы бе вьспожще вь выш'нѣы слаѣ. н на зем'лн мнрь вь ѹлвщѣхь блговоленнѥ (*х = хлъ у Черноризец Храбър), зем'ла н небо н ѹлвкь ѥднн вь нстнж сьставлѣѥть лнкь вьпнжще вь выш'нѣы слаѣ н на земли мнрь (з), лнцн бесплътнн сь пастырн. бе сьмнѣнна хво снитне земнымь в'съмь вьзвѣщаѥть. слава вьзынюще вь вышнн. н на земн мнрь (I.1.2) вж. Лк. 2.14

4. нз їакwва вьснаеть властелнн мирѹ. wць боудоущаго вѣка (*е = а), вьсна бо на земли звѣза. w нѧкова прѣѹтаѧ (л)

5. длання дрьже в'са. покрываѥ же небеса wблакы (*д), главж подь ржкж мн поклонѣешн ржкож дрьжжн вьсѣуьскаѧ (*ѹ), трепетно вьзнрахоу вь водѣ. прѣсвѣтлаго слнца роукою дрьжнма хра (*ш = шта), о ююдо ююдесь новѣе невьмѣстнмы вь небеса хь. роукою сьдрьжен всакаа. вь ложесна же двые вьсели се (VI.8.1).

Могат да се посочат и успоредици с Климентовото похвално слово за Йоан Кръстител:

1. ржцѣ мн н гре нне трепещетѣ тебе вко. не трьпящ яко проста улвка. главж свож поклонѣижща бренню wкаан'номоу (*р), что нне днв'на творнш вко. бренню поклонѣж себе (*т) и н главоу свою подь брен'ноую роукоу поклоняѥшн скврьн'нѣн моѥн роуцѣ велншн по твои се в'рьхь ютн[41]; близка успоредица е днь на водъı юрданьскъıа прншьдъ. смнренна wбразъ навлаѧ. прстын вьрхъ свои прѣкланаѥть подъ роукоу бьрьнаго ѥства ноужа створнтн нбнымъ снламъ. въ ннцетьнѣмь wбразѣ прншьдъ. акъı простъ улвкъ главоу свою прѣкланаеть (Поучение за Богоявление[42]).

2. ржцѣ мн н гре нне трепещетѣ тебе вко. не трьпящ яко проста улвка. главж свож поклонѣижща бренню wкаан'номоу (*р), колѣнома трепещж рѣ пра. н ржцѣ оутрьпаѥтѣ мн. ненавнкьшн творнтї. яже мн нне страш'на повелѣваѥшн вко (*к), ржцѣ мн н гре оутрьпаѥтѣ роуцѣ мн. не wбыкшн т'ворнтн паѹе повелѣнна[43]

3. да тварь роукоу мн wбновнт' се (*п) и да wбнов'лю тварь роукою моею[44]

4. море внджвь н побѣже. прркь проннуа вь пѣнй рѣ. нерань вьзьратн са вьспать. (Псалм 113.2) не трьпа зрѣтн твор'ца вь ннцет'нѣ wбразѣ. (*м) и море бо внджв' те. побѣже вьспеть. н се нwр'дань. внджв' те нщезе н шьствые вьспеть вьз'вратн (Похвално слово за Йоан Кръстител[45])

4. тако бо ѿ҃н ѥ лѣпо сьврьшнтн в'сакоу правдоу (*п, Мт. 3. 12) и нь тако лѣпо мн скон'ѹатн смѣреннѣмь в'сакоу правѣоу (Похвално слово за Йоан Кръстител[46]); и двата евангелски цитата съдържат сродяващото ги лексикално разночетение лѣпо ѥстъ вм. подобаѥтъ, което липсва в познатите ни старобългарски евангелски преписи и вероятно отразява ранната Кирило-Методиевска рецензия.

Вижда се, че сходствата са и в библейските цитати, и в библейските реминисценции, което е нов довод да се твърди, че композицията на тук разглежданите предполагаеми творби на Климент Охридски се основава на предварително обмислено ядро от идеи и изразни средства, на един и същ типологически модел, на едни и същи библейски прообрази. Не само в двата акростихови цикъла за Рождество Христово, но и в цикъла азбучни стихири за Богоявление са на лице множество вътрешни повторения и перифрази, което е указание за единен творчески метод. Напр.:

1. ржцѣ мн н с҃р це н҃нѣ трепещетѣ тебе вѣко. не трьпѧще ꙗко проста ѹл҃вка. главѫ своѫ поклонѣѭща вренню wкаан'номоу (*р) и ѹто н҃нѣ днв'на творншн вѣко. поклонѣѫ себе (*т).

2. како тѫ кр҃щѫ. самь сы вь мрацѣ безьгрѣш'не (*з = зѣло, *к, *р), како к҃рщѫ тѫ без'грѣшнаго (*н) и н кр҃тн все единне безьгрѣш'не (*о), како тѫ к҃рщѫ п҃рѹа хоу҃ вьпнѧше (*ѹ)

3. нєрданоу вьпнѫ строѹѭ вьспѧть вьзьвратн (*г) и нє҃рань вьзьвратн сѧ вьспѧть (*м), вж. Псалм 113.3

4. адама прьвоѳ҃анаго. нзь нстлѣнна хоте нзбавнтн (*д), по ѹ'то снце творншн н҃нѣ вь нщет'нѣ wбразѣ прнходѧ. адама хощѫ ре҃ нзь нстлѣнна нз'бавнтн (*оу), ѹто творншн вѣко. вь нщет'нѣ wбразѣ прншь. ададм ре҃ хощѫ нзь нстлѣнна нз'бавнтн (*п = пѣ) и хотѧ ададмьскыѫ нс тлѧ свободн҃ (*ц)

5. дланню дрьже в'са. покрываѥ же небеса wблакы. н҃нѣ н самь покрывает се строѹмн (*д) и шествоѹнмь да вднмь хр҃. ѥство н҃ше wбнавлѣюще. н сьпротнвнаго врага потопнма. строѹамн wдѣвающа се облакы небеса wблаѹающа (*ш)

6. прннде бо нзбавнтель тн. ранскые двр҃н wврьзаѥ водамн нwрдан'скымн вьводе вь прьвою породѹ (*ѫ), и прїнде бо нзбавнтель мнроу. водамн нwрданскымн wбнавлѣе прьвоѳ҃ан'наго (*ю)

7. г҃сь давець свѣтоу не трѣбоуе просвѣтнтн се пльтню. находнть на нwрданск'скые воды просвѣтнтн темные. (*ı) и галнлеа єзыче с҃ты людне сѣден вь тмѣ. оѹзрѣше свѣть велен грѣдоуще на воды нwрданскые. просвѣтнтн темны (*г) = гервь).

Понякога повтарящият се текст е библейски цитат. Напр:

ададме градн н анкоун. ѥдемь wврьзаѥть двер҃н. wгоня пламен'ное wржжне. пѫть творнть дн҃ь. (Мт. 3.3, Мк. 1.3) хотѧщомоу дн҃ь вь ер'данѣ потопнтн грѣхы (*ѧ)

внфлеемѣ вьспон н҃нѣ трнсвѣтлаго бжа҃ зарѧ. вьпнѫ поустнн'номоу жнтелю. спѣш'но подвнзан сѧ прр҃оуьство нспльнн сѧ оуготованте пѫтн г҃на правыѫ (*в)

юже се сьврьшнше всѧ прореченнѧ. в'сѣхь прр҃кь҃. ꙗко рѣше глась вьпнющааго вь поустынн. поутн г҃не оуготовнте. прїнде бо нзбавнтель мнроу. водамн нwрданскымн wбнавлѣе прьвоѳ҃ан'наго (1ю).

Вж. подобен тип повторение и в предпразничните трипеснеци за Рождество Христово:

ѥдемь радостно вьзыграв' се. прьвоѳ҃анаго пакы вьспнемь. п҃рр҃ство все дн҃ь сьбы҃ се. ꙗкоже бо ре҃. сьннде҃ть словw ꙗко дьжь҃ на роуно (Псалм 71.6). емоуже велеглаасно вьзпнемь. блв҃нте всѣ҃: (I.8.2)

прѣклонен вѣко мр҃днемь небеса. снндѐ же ꙗко дьжь҃ на роуно. вь ѹрѣво д҃вре. вьзыскае заблоуж҃ьшааго. прьвоѳ҃анна҃го мр҃де: (III.3.1)

мнра в'сего вѣко. хоте нзбавнтн w работн вражне. снндѐ ꙗко дьжь҃ на роуно. слово сьбезначелное бжне. бе сѣмене вь д҃вѣн вьпльшь се. юже блв҃еще сп҃нн понте н прѣ: (VI.8.3).

Някои от повторенията са в края на азбучните стихири за Богоявление, т. е. имат характер на рефрени:

тамь спѣш'но ѥго сѣщамь (*а в Скоп. миней, *б, *г,), того спѣш'но сѣщамь (*ѥ, *г = гервь, *а), сего спѣшно сѣщамь (*і), темь спѣшно его сѣщамь хр҃а гр҃ѣдоща. бл҃вн (*д), того спѣшно сѣщамь хр҃а градоущa. бл҃внь приход (*г = гервь, *к, *ы), тѣмь спѣшно его сѣщамь. бл҃внь прихоже кр҃тнтн се бц҃ слава тебѣ (*а в Хлуд № 166).

Подобни рефрени има и в цикъла азбучни стихири за Рождество Христово: на радо҃ бц҃н лю҃ѥ ръцѣмь. бл҃нь прихожан бц҃ нашь сла҃ (а), бл҃нь ражаѭ сл҃ бц҃ н҃ш҃ь сл҃ (б), бл҃гсвнь прихожан родитн сл҃ бц҃ нашь сла҃ (в), бл҃нь прїходан бц҃ наш' (ѥ), на радо҃ бц҃н лю҃ѥ рьцамь. бл҃нь ражаѭн сл҃ (ж).

При по-внимателно вглеждане, като се изключат брахиологиите на автор и на преписвачи, лесно се установява, че двата основни рефрена са на радо҃ бц҃н лю҃ѥ ръцѣмь. бл҃нь прихожан бц҃ нашь сла҃ (а) и тѣмь спѣшно его сѣщамь. бл҃внь прихоже кр҃тнтн се бц҃ слава тебѣ (*а) в Хлуд №166), засвидетелствувани съответно в първата стихира на предпразничния цикъл за Рождество Христово и в първата стихира на предпразничния цикъл за Богоявление. Техният инвариант е перифраза на Мт. 19. 9 блгословенъ градъын вънма господьне. wсанна. Т. е. двата цикъла азбучни стихири са обединени по същество от общ рефрен в две вариации, което още веднъж подчертава връзката между тях. Подобен стремеж да се разнообрази инвариантното е в пълно съответствие с една от главните особености на Климентовия стил — у Климент Охридски необходимите внушения не се постигат чрез монотонно и еднообразно повторение, а перифрастично, избраната тема се разширява и обогатява чрез непрекъснато съчетаване и взаимна подмяна на по-малки текстови единици, които се нагаждат помежду си смислово и граматически. Ето как напр. в разглежданите от нас акростихови творби постоянно се напомня, че със своето рождество (с кръщението си) Христос е освободил човечеството от първородния му грях и го е обновил, като се е избавил от тленност:

1. младе бываѣть слово прѣвѣчноѥ. без начела прьвѣн рожьн се нз wц҃а. лѣта н вѣкы сьтворь. н всѣ оутвр҃ьжь длaнню своею wбнавлѣѥ пад'шааго ѥ҃ства. (I.8.1), плть бесѣмен'ноу бь сло҃ прнѥмле҃. wбнавлѣен ѥ҃ство н҃ш҃ѥ (II.2.1), рожьством тн обогативше се. вл҃ко. врьтпоу кланѣем' се н ѣслн же цѣ(лоу)нмь. вь ннхьже поунвле ѣко щедрь. пакы wбновнль ны есн (III. 3.2), образа своѥго хоте wбновнтн. прѣвѣчньн вь лѣто рaжает' се. нензрен'но нмѣѥ безврѣмено рожьство нзъ wц҃а. нн҃ѣ плътню вь врьтпѣ рaжает се (IV. 9. 2), горы н хльмн вьзнгранте свѣтло. просвѣщаѥмн трн҃ѕнеу' нымн зарѣмн. днѐ бо прнходнть незахо҃днмоѥ сл҃нце. wбновнтн ѥ҃ство у҃лвуьскоѥ (г), тѣмь не протнвн се мнѣ. простерь роукоу н кр҃тн ме. да wнь днь҃ wбновнт се нзь нстлѣнїа (*ж), тако бо мн ѥ҃ лѣпо сьврьшнтн в'сакоу правдоу. да тварь роукоу мн wбновнт' се (*п), шествїа н҃ш҃а мысльно. на стьзоу х҃воу напрaвеще. шествyнмь да вяднмь хр҃а ѥ҃ство н҃ш҃е wбнавлѣюще н сьпротнвнаго врага потопнма (*ш), прїнде бо нзбавнтель мноу. водамн нwрданскымн wбнавлѣѥ прьвозо҃ан'наго (*ю).

2. се бо ц҃рь твон праведны приходнть. адама хоте нзь нстлѣнна нзбавн҃ (II.9.2), тwьскаго ядра влко някакожеw лоyчае се. вь ядвѣьыѥ снде. ѥ҃ство земноѥ нзь нстлѣнна хоте нзбавнтн (V.5.3), ѥстьствомь зра wбетьшавъша улвка. не трьпѣ безнаyал'ноѥ сло҃. нж прнде нзатн ны тwнстлѣнна (ѥ), адама прьвозо҃наго. нзь нстлѣнна хоте нзбавнтн (*д), тѣмь не протнвн се мнѣ. простерь роукоу н кр҃тн ме. да wнь днь҃ wбновнт се нзь нстлѣнїа (*ж), по у'то снце творнш нн҃ѣ вь ннщет'нѣ wбразѣ прихожа. адама хощ҃ рѣ҃ нзь нстлѣнна нз'бавнтн (*оу), что творнш вл҃ко. вь ннщет'нѣ wбразѣ прнш҃ь. ададм рѣ҃ хощ҃ нзь нстлѣнна нз'бавнтн (*п = пѣ).

Климентовите творби не са абсолютно затворени в себе си текстови цялости. Те непрекъснато проникват една в друга. Важно свързващо звено,

което най-често се използува като довод за Климентовото авторство на анонимни произведения, са речниковите единици, съдържащи корени свѣт-, мрак-, съществителното зарꙗ, причастието озарѣемъ. Те са засвидетелствувани и в цикъла азбучни стихири за Богоявление:

1. внѳлеѡме вьспон нн҃ѣ. трисвѣтлаго бътва зарѧ. вьпнѩ поустнн'номѹ жнтелю (*в); за епитета трисвѣтьлъ в Климентовото творчество срв. с о с҃тѣн вѣрѣ вь сѫборѣхь обрѣтаѭ сѧ тръсвѣтламн зарѣмн ꙗко сл҃нце снꙗѭ. всѣкѫ блѫдн нхь разарѣѧ (Похвално слово за Кирил Философ[47]), краснѣшнн нозѣ твон б҃гогласа пр҃руе трисвѣтлаго сл҃нца вьзвѣщающі пльтню прнходеща (Обща служба за пророк[48]), жнтенскые вещін ѡврьгь себе прѣсвѣтль бы҃ н трьсвѣлаго сл҃нца прнѣмь зарѹ б҃годьхновенне (пак там[49]), трьсвѣтлою зарею просвѣщае мнра. неѡбьемлѐ сы вл҃ко невесы. врьтопь вьмѣстнлнще сьтворн (V.8.2), вж. и звѣ҃зоблюстеле. трьсвѣтламн зарꙗмн ѡблнставшн. звѣ҃зѣ разоумнѣн. на поклоненнѥ прнведе вь врьтопь (IV.9.3), дн҃ь пропнсаѥть ѡбразъ трьсвѣтлаго своего въстанна (Похвално слово за възкресение Лазарово[30]).

За Климентовите сложни епитети, съдържащи първа съставка трь-(трн-), срв. с. горы н хлъмн вьзнграпте свѣтло. просвѣщаѥмн трнс҃лнеу'нымн зарѣмн. дн҃ѐ бо прнходнть незах҃днмое с҃лнце. ѡбновнтн ꙗ҃ство г҃лвуьское (г), раф҃н сѧ архнстратнже мнханле. съвта сѧ прнсно трьслъжеунаго бж҃тва непрнкосновеннымъ свѣтомъ (Похвално слово за Михаил и Гаврил[51]), раф҃н сѧ ар'хнстратнже гаурнле трѫбезнаѹалнаго свѣта нстнн'ны слоужнтелю (пак там[52]), раф҃н сѧ архнстратнже мнханле зареѭ трьбезнаѹалнаго свѣта нензреуен'но съвта сѧ (пак там[53]), требезнаѹальнаго того б҃жства пресверьшена сила несоставныѧ нпостасн (Слово за Св. Троица[54]).

Вж. и ѡ трнснян'наѧ тронце с҃таѧ. проѧвльшн сѧ на водахъ нн҃ѣ (*ѡ).

2. шестокрнлатаа серафнмь н многозраунаа хероувнмь. трепетно вьзнраахоу вь водѣ. прѣсвѣтлааго сл҃нца роукою дрьжнма х҃а (*ш); епитетът прѣсвѣтьлъ е един от най-често срещаните в Климентовите творби, срв. с свѣтло незаходнмое вьселенѣн тн внвь прѣсвѣтлое сл҃нце (Обща служба за пророк[55]), прѣсвѣтлнмн зарамн б҃годьхновенне сь выше ѡзараемь ꙗко свѣтлое вьснѧ сл҃нце (пак там[56]), жнтенскые вещін ѡврьгь себе прѣсвѣтль бы҃ н трнсвѣлаго сл҃нца прнѣмь зарѹ б҃годьхновенне (пак там[57]), незренноую слау б҃озраунѹ вндѣвь безначелные тронце пр҃ѹствнѧ дарь вьспрнемь. пронде ꙗко мльннѧ прѣсвѣтлнмн лоууамн вс҃ѣ просвѣщаѧ (пак там[58]), раф҃н сѧ пресветлы ст҃тотерпуе дмнтрїе добрынмь нсповѣданїемь пресвѣтлое теуенїе сконуавь (Похвално слово за Димитър Солунски[59]), прнблнжн сѧ врѣма пресвѣтломоу его вѣнуанїю (пак там[60]), прналѣжно за ны молн сѧ. утоущаѧ пресвѣтлое твое успенїе (пак там[61]), наста празнолюб'цн прѣсвѣтлое тръжьство бесплътыхъ снлъ. прѣспѣваѭ всѣкого оума (Похвално слово за Михаил и Гаврил[62]), прѣсвѣтлнмн зарамы свѣтодавце просвѣтн ме грѣховны мра҃ ѡгнавь (Обща служба за апостол[63]), звѣ҃зж свѣт'лжѭ вндѣвьше вльсвн. мадда прѣсвѣтлое паце сл҃нца оулоууневьше вл҃цѣ слав'номоу вь пещерѣ поклонѣхж сѧ (з), ꙗко нз вась вьсна зарѣ пр҃свѣтлаа. рожствомъ сн мнра просвѣтеще (II.9.1), тѣмьже сътвораще памать тн прѣсвѣлоу. оцнщенна проснмъ ѡ грѣхъ (Канон на Евтимий Велики[64]).

3. т҃ь давець свѣтоу не трѣбоуе просвѣтнтн се пльтню. находнть на нѡрданскскые воды просвѣтнтм темные. (*і); вм. давьць свѣтоу в други Климентови творби обикновено намираме светодавьць, вж. свѣтодавьца нзбавнтела х҃а повѣдаѧ дн҃ь праздьньствоу лазаревоу пьжрваѧ внна ѡбавн сѧ (Похвално слово за възкресение Лазарово[65]), прѣсвѣтлнмн зарамы свѣтодавце просвѣтн ме грѣховны мра҃ ѡгнавь (Обща служба за апостол[66]).

4. галнлеа єзыце с҃ты людне сѣден вь тмѣ. оузрѣше свѣть велен грѣдоущь на воды нѡрданскые. просвѣтнтн темны҃ (*г = гервь), оцѣщенне всѣмь есн. не трѣбоуе просвѣтнтн се мл҃рде. свѣть сы прѣвѣуны. ѡзарены ꙗко цедрь зарею д҃ховною (*о), ꙗко да

вндмь ѩвѣ. знѧжитель всѣхь просвѣти се (*с), бе҃зна бе҃знѫ прнимн попнтн хотѧщааго вь тебѣ потопнвьшааго прѣстѫпленнемь ададма. н просвѣтнтн wмраченыѭ льстнѭ (*б).

За глаголите просвѣтнтн, просвѣтнтн сѧ, просвѣщтатн и за образуваните от тях сегашни причастия, (просвѣштаѥмъ, просвѣштаѧ могат да се привадет редица примери от творчеството на Климент. Вж. глась тн гаврнль прѣрадованаа вѫпнѥмь. ра҃ун се свѣта wблаче. понесъшна слн҃ца. просвѣща҆мнрь. н прѣбабнюю клетвоу разарѣюща (VI.9.2), ра҃ун сѧ незаходнмаѧ заре бг҃оу҃теемь всѧ просвѣщаѧ (Похвално слово за Димитър Солунски[67]), просвѣтн мл҃ю тн се. бг҃огласе снїмеwне. wмраченную мн дш҃ѫ свѣтомь озарн (Канон на Симеон Богоприемец[68]), тронце свѧта просвѣтн мѧ свѧтом (твонм) свѧтозарно пѣти (акростих на предполагаема Климентова химнографска творба[69]), нс тебе бо нзыдеть мн законь ст҃ы. слово бж҃ние всего мнра просвѣщаѥ (VI.9.3), грѣховны мрᷤа҆ wжен҃н мл҃твамн ст҃е н просвѧтн ме ѩ҃твамн (Обща служба за пророк[70]), тѣмь ны просвѣтн. мракь грѣхов҆ны wгона҆ wдш҃нхь (Стихири на 27.I), омраченое сръце съ дш҃ею просвѣтн молю тн сѧ твонмн молнтвамн (Канон на Евтимий Велики[71]), и др.

5. внѳлеwмѥ вьспон м҃нѣ. трнсвѣтлааго бж҃тва зарѧ. вьпнѭ поустнн҆ному жнтелю (*в); оцѣщенние всѣмь есн. не трѣбоуѥ просвѣтнтн се мл҃рде. свѣть сы прѣвѣчны ѩко щедрь зарею дх҃овною(*о).

За етимологичната фигура зарѥѭ озаренъ (озарѣѥмъ) срв. с прѣсвѣтлымн зарамн бг҃одъхновенне сь выше wзараѥмь ѩко свѣтлоѥ вьснѣ слн҃це (Обща служба за пророк[72]), ра҃ун сѧ архнстратнже мнханле. зарѥѭ тръбезначалнаго свѣта нензречен҆но свѣтѧ сѧ н весь мнръ свѣтомъ wзарѣѭ (Похвално слово за Михаил и Гаврил[73]). Вж. също горы н хлымн вьзгранте свѣтло. просвѣщаѥмн трнс҃нечн҆нымн зарѣмн. днѐ бо прнходнть незах҃днмоѥ слн҃це. wбновнтн кѐство ѵ҃лчьскоеѥ (г), ѩко нз вась вьсна заре прѣсвѣтлаа. рожд҃ством сн мнра просвѣтеще (II.9.1), трьсвѣтлою зарею просвѣщаѥ мнра. неwбьемлѐ сы в҃ко небесы. врьтопь вьмѣстнлнще сьтворн (V.8.2), глась тн ра҃ун сѧ незаходнмаѧ заре бг҃оу҃теемь всѧ просвѣщаѧ (Похвално слово за Димитър Солунски[74]), просвѣтн мл҃ю тн се. бг҃огласе снїмеwне. wмраченную мн дш҃ѫ свѣтомь озарн (Канон на Симеон Богоприемец[75]), звѣзоблюстеле. трьсвѣтлами зарьми wблнставшн. звѣз҃ѣ разоумнѣн. на поклоненние прнведе вь врьтопь (IV.9.3), жнтенскые вещнн wврьгь себе прѣсвѣтль бы҃ н трнсвѣлаго слн҃ца прнѥмь зароу бг҃одъхновенне (Обща служба за пророк[76]), мнсльннма wунма прѣстолу бж҃твьномоу прѣстоѥ н зарамн бж҃твьнымін просвѣщаѥ ѩвѣ провьзвѣстн прншьствые бж҃ние (пак там), ты бо намъ въведе разоумьноую зарю. прѣблажданаа бж҃тва (Канон на Евтимий Велики[77]).

6. бе҃зна бе҃знѫ прнимн попнтн хотѧщааго вь тебѣ потопнвьшааго прѣстѫпленѥмь ададма. н просвѣтнтн wмраченыѭ льстнѭ (*б); просвѣтнтн wмраченыѭ срв. с просвѣтн мл҃ю тн се. бг҃огласе сїнмеwне. wмраун҆ноую мн дш҃ѫ (Канон на Симеон Богоприемец[78]), омраченое ср҃це съ дш҃ею просвѣтн молю тн сѧ твонмн молнтвамн (Канон на Евтимий Велики[79]), н тобою просвѣтн все wмраченные (Обща служба за пророк[80]).

Вж. и шестокрнлатаа серафнмь н многозрачнаа херохвнмь. трепетно вьзнраахоу вь водѣ. прѣсвѣтлааго слн҃ца роукою дрьжнма х҃ѣ демон҆скоую лѣ҃ попнрающе(*ш), където сравняването на Христос със слънце има успоредица в двата цикъла творби за Рождество Христово (срв. с дадените примери при текстоложкия анализ на първия цикъл азбучни стихири).

Финалните части на двата акростихови цикъла са сходни по композиция, което трябва да се възприеме като указание, че са съставени от един и същ автор. От двадесет и първата стихира нататък въвеждащите думи почти навсякъде съвпадат и това не винаги може да се обясни само с ограничените възможности за подбор — известно е, че с последните букви от азбуката започват сравнително малък брой старобългарски словесни единици. Пред

нас е не само лексикална прилика, а и строго спазена композиционна схема, както се вижда от долната съпоставка:

трепет'но (т) и трепетомь (*т), оупостасьмн (ѵ) и оупостасьмн (*ѵ), фарawновы (ф) и фарawна (*ф), хероувнмомь н серафнмомь страш'но (χ) и херовнмомь страшень есн (*χ), пѣмн немльүно вьпнжть лнцн бесплт'ныхь (п = пѣ) и пѣмн непрѣстано те шестокрнлатн славеть (*п = пѣ), цр҃твоүнжн прнсно сь ѡц҃емь н сь д҃хомь. неразлжүно ѥднньство бжва. соүгоубо ѥ҃твомь бь н ѵ҃лвкь (ц) и цр҃твоүн ѡ вѣка х҃е сь ѡц҃емь прнсно н вь бжвѣ славнмь нераздѣлно (*ц), шестокрнлатн н многозраү'нн хероувнмь оужас'но к' себѣ стѣзаижть са (ш) и шестокрнлатаа серафнмь н многозраүнаа хероувнмь трепетно вьзнрахоү вь водѣ (*ш), шествнѧ наша ѡүнстнвьше сьмысльно (ш = шта) и шествїа нщ҃а мысльно. на стьзоү хв҃оү направеще (*ш = шта), нгран нн҃ѣ н весели са дв҃де (н = мь) и нгран весели са ѳаворе (*н = мь), ѩкоже р҃е нсанѧ (ѣ) и ѩко та вндѣ граджща (*ѣ), хвалж н ч҃е вьздднмь вѣр'нн҃г (χ = хлъ) и хвалами прослављѣѭть та неб҃снызижь снлы (*χт = хлъ), ижже славѧть аглы бес покоѧ (иж) и жже славѧть хероувнмь (*иж), юже ѡстжпаіеть пламенноѥ ѡржжнѥ (ю) и юже се сьврьшнше всѧ прорече́ннѧ (*ю), ижзыцн в'сн бес покоѧ тн вьпнѥмь (ѧ) и єзыцн вьспонте всн (*ѧ).

Голяма част от азбучните стихири и от двата цикъла — за Рождество Христово и за Богоявление, са съставени по еднакви синтактични схеми.

Един от честите модели (11 стихири от всичко 36 в първия цикъл, а именно ѧ, в, г, н = ѕ, к, л, м, н, п, ρ, и н = мь, и 7 стихири от всичко 36 във втория цикъл, а именно *ѧ, *б, *в, *г, *з = ѕѣло и *н = мь), има в ядрото си обращение и заповедна форма. Напр.:

врьт'пе прннмн невьмѣстнмааго. ц҃рѣ аг҃глмь н ѵ҃лвкомь (в), мнχен вьспон радость н лнкьствоүн (м), землѣ н зем'наѧ в'сѣ. вьзнгранте н вьз'веселнте са (*з), нгран весели са ѳаворе. н ір'моне (*н = мь).

Този модел е широко застъпен и в цикъла предпразнични трипеснеци за Рождество Христово, където подобна синтактична схема имат 20 от всичките 58 тропара. Напр.:

дрьзан дьцин сїwнѣ (II.9.3.), ддаме лнкоүн н весели са дв҃де (III.9.2), ѩсно нсповѣжь намь wснфе б҃гwvе (V.9.2)

В още две стихири от първия цикъл (ш = шта и χ = хлъ) и в две стихири от втория цикъл (*с, ш) модусът е императивен (обикновено 1 л. мн. ч.), но вокативната форма липсва.

Освен звателни или заповедни форми в началото на стихирите при индикативен модус обикновено стоят творителни форми (д, ѥ, оү, п=пѣ, *к, *т, *оү, *χ=хлъ), форми за пряко допълнение (з=ѕѣло, о, с. ф, иж, *ф, *ѵ, *ш, *иж), наречия.

Не са редки случаите с прав словоред (з, ѵ, ш, *і, *м, *ρ, *ш), Напр.:

зем'лѧ н небо н ѵ҃лвкы. ѥднн вь нстнн҃ сьставлѣѥть лнкь (з), т҃с҃ь давець свѣтоү. не трѣбоүѥ просвѣтнтн се пльтню. находнть на нwрдан'скыѥ воды (*і), море вндѣ н побѣже (*м).

Зависимите изречения с редки изключения са на второ място и по правило са въведени с причинните съюзи бо (ѧ, г, ж, н, л, м, *г, *т, *ю) и тѣмьже (ѥ, г = гервъ, ρ, ф, ѵ, ю, *ѧ, *б, *д,). Напр.:

лнцн аг҃гльстн свѣт'ло прѣднтекжще. радость вьзвѣстнте. вьснѧ бо на землн звѣз҃а. ѡ нѧкова прѣо҃таѧ. н вьстаіеть властелннь иждзнкомь (л), мнχен вьс҃пон радость. н лнкьствоүн. н вьзьпнн внѳлеwмоү. н землн. ѥфран'товѣ нс тебе бо нзыдеть в҃ка же н г҃ь. нз'бавнтель ѥ҃ствоү ѵ҃лвую (м), горы ѩко агньцн р҃е. вьзыгранте н веселнте са. прорнцаж прѣ҃дь твон давндь. нѥраноү вьпнж. строүиж вьспать вьзьврати. се бо вь та прнходнть в҃ка. тѣмь спѣш'но ігго сржшамь (*г), рьцы нсаніе ѩвѣ. вь словеса вьпнж народоү пр҃ѵ҃ьскоү. прншьствнѥ щедрнтелѣ. велнѥ сказанніе д҃нь рожв҃а х҃ва. ѩкоже непˆшоүѥть нного бытн пр҃ѵкь ѥремнѧ. тѣм'же поѥмь сь новозваньнымн люд'мн тн х҃е

(ρ), ѧдааме градн н лнкоун. ѥдемь ѿвръзаѥть двери. ѿгона пламен'ное wржжнѥ. пѫть творнть дн҃ь. хотѧщомоу дн҃ь вь ер'данѣ потопнтн грѣхы. тѣмь спѣшно его срѧщамь (*а).

Много от посочените лексикални и синтактични особености не са свойствени само на Климентовите произведения. Те могат да се открият и във византийските химнографски образци и преди всичко в октоиха, в чийто превод и допълване с оригинални старобългарски произведения Климент е взел най-дейно участие. Климентовите първоизточници, западни (моравско-панонски) и източни (византийски), все още не са достатъчно обследвани. Няма съмнение обаче, че Климент се отнасял към концепциите и езиковите средства на своите византийски учители избирателно и е успял да изгради своя собствена идейна и стилистична система, достатъчно индивидуална, за да послужи като надежден критерий, когато се определя авторството му.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Иванова-Константинова, Кл. Два неизвестни азбучни акростиха с глаголическа подредба на буквите в среднобългарски празничен миней. — В: Константин Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. С., 1971, 341—365.

[2] Станчев, Кр., Г. Попов. Климент Охридски. Живот и творчество. С., 1988.

[3] В края на Хлудовия препис, след две стихири, които започват с ш, има пропуски и размествания. Оригиналният ред е възстановен от Климентина Иванова въз основа на Скопския миней.

[4] Буквата в скоби препраща към съответната азбучна стихира в изданието на Климентина Иванова, а цифрите — към съответния глас, песен и тропар в изданието на Г. Попов.

[5] Станчев, Кр., Г. Попов. Пос. съч., с. 171 (л. 78б).

[6] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. I. С., 1970, с. 282 (л. 72).

[7] Ангелов, Б. Климент Охридски — автор на общи служби. — В: Константин — Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, с. 247.

[8] Станчев Кр., Г. Попов, Пос. съч., с. 172 (л. 80б).

[9] Ангелов Б. Пос. съч., с. 247.

[10] Климент Охридски. Т. I. 180—181 (л. 317).

[11] Пак там, с. 181 (л. 318б).

[12] Пак там, с. 182 (л. 320б).

[13] Пак там, с. 234 (л. 424).

[14] Пак там, с. 281, (л. 70).

[15] Пак там, с. 281 (л. 70б).

[16] Пак там, с. 99 (л. 25б).

[17] Пак там, с. 99 (л. 26).

[18] Пак там, с. 301 (л. 97).

[19] Пак там, с. 282, (л. 72).

[20] Пак там, с. 282 (л. 72).

[21] Пак там, с. 282 (л. 72).

[22] Станчев Кр., Г. Попов. Пос. съч., с. 173 (л. 81а).

[23] Климент Охрински. Т. I, с. 234 (423б).

[24] Пак там, с. 282 (л. 73).

[25] Пак там, с. 207 (л. 168б).

[26] Пак там, с. 391 (л. 207б).

[27] Пак там, с. 280 (л. 67).

[28] Пак там, с. 281 (л. 70б).

[29] Пак там, с. 156 (л. 27).

[30] Пак там, с. 156 (л. 27).

[31] Пак там, с. 181 (л. 317).

[32] Пак там, с. 181 (л. 317).

[33] Пак там, с. 181 (л. 317б).

[34] Пак там, с. 181 (л. 317б).

[35] Подобен творчески подход е свойствен и на други големи поети, напр. на М. Ю. Лермонтов. Според Б. Ейхенбаум (Б. Эйхенбаум. Лермонтов. Опыт историко-литературной оценки. Л. 1924) Лермонтовите поеми са своеобразно упражнение по слепване на готови късове: „В этих юношеских упражнениях Лермонтова сказывается его наклонность к изполэования готового материала. Он не просто подражает избранному „любимому поэту“. . .,

берет с разных сторон готовые отрывки и образует из них новое произведение. Мы видим, что позже он делает то же самое со своими собственными стихами, сотавляя новое из старых стихов." Много по-важни са следните теоретични бележки на Б. Ейхенбаум, изказани по повод на литературна ситуация, която има известни общи черти с ранната епоха на старобългарската книжнина и с всяка епоха, през която се създават литературни школи и направления: „Лермонтов заимствует, потому что ему нужен определенный материал, который он находит у целого ряда иностранных авторов. В каждой литературе является потребность в чужом материале, который и начинает вливаться широким потоком в национальное русло. . . Это особенно заметно тогда, когда в пределах изучаемой литературы выдвигается какая-нибудь одна проблема — въпрос о жанре, о поетическом языке и т.д., т.е. когда „направления" или „школы" нет, а лишь нащупывается область возможных и необходимых преобразований". „Входя в чуждую литературу иностранный автор преобразуется и дает ей не то, что у него вообще есть и чем он типичен в своей литературе, а то чего от него требуют. Один и тот же иностранный автор может служить материалом для совершенно разных литературных направлений — в зависимость от того, чего именно требуют. Никакого „влияния" в настоящем смысле слова и не бывает, потому что иностранный автор прививается на чужой почве не по собственному желанию, а по вызову. Дело ограничивается либо усвоением некоторых приемов, потребность которых подготовлена местным литературным движением, либо заимствованием нужного материала."

[36] Климент Охридски. Т. I. с. 391 (л. 207б).
[37] Пак там, с. 371 (л. 274б).
[38] Пак там, с. 394 (л. 210).
[39] Пак там, с. 394 (л. 210).
[40] Пак там, с. 371 (л. 274).
[41] Пак там, с. 392 (л. 208б).
[42] Пак там, с. 371 (л. 274).
[43] Пак там, с. 392 (л. 208б).
[44] Пак там, с. 392 (л. 209).
[45] Пак там, с. 392 (л. 208).
[46] Пак там, с. 392 (л. 208б).
[47] Пак там, с. 426 (л. 37б).
[48] Ангелов. Б., Пос. съч. с. 426.
[49] Пак там, с. 247.
[50] Климент Охридски. Т. I, с. 573 (л. 102б).
[51] Пак там, с. 282 (л.72).
[52] Пак там, с. 282 (л. 71б).
[53] Пак там, с. 282 (л. 71б).
[54] Пак там, с. 639 (л. 56б).
[55] Ангелов, Б. Пос. съч., с. 246.
[56] Пак там, с. 245.
[57] Пак там, с. 247.
[58] Пак там, с. 247.
[59] Климент Охридски. Т. I, с. 235 (л.425б).
[60] Пак там, с. 234 (л. 424б).
[61] Пак там, с. 235 (л. 426).
[62] Пак там, с. 280 (л. 67).
[63] Б. Ангелов. Пос. съч., 249.
[64] Станчев, Кр., Г. Попов. Пос. съч., с. 173 (л. 81а).
[65] Климент Охридски. Т. I, с. 573 (л. 102б).
[66] Ангелов, Б. Пос. съч., с. 249.
[67] Климент Охридски. Т. I, с. 235 (л. 425б).
[68] Станчев, Кр., Г. Попов. Пос. съч., с. 147.
[69] Пак там, с. 146.
[70] Ангелов, Б. Пос. съч., с. 245.
[71] Станчев, Кр., Г. Попов. Пос. съч., с. 170 (л. 78а).
[72] Ангелов, Б. Пос. съч., с. 245.
[73] Климент Охридски. Т. I, с. 282 (л. 71б).
[74] Пак там, с. 235 (л. 425б).
[75] Станчев, Кр., Г. Попов. Пос. съч., с. 147.
[76] Ангелов, Б. Пос. съч., с. 247.
[77] Станчев, Кр., Г. Попов. Пос. съч,. с. 171 (л. 79а).
[78] Пак там, с. 147.
[79] Пак там, с. 170 (л. 78а).
[80] Ангелов, Б. Пос. съч., 245.